

L'HUMOR POLÍTIC DURANT LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

Lliurat el 8 de novembre de 2014. Acceptat el 15 de desembre de 2014

RESUM

Les dictadures es caracteritzen per una privació de les llibertats; la de Primo de Rivera no en va ser una excepció, especialment en l'àmbit català, on es van perseguir de manera prioritària els signes d'identitat catalans. Una de les reaccions davant d'aquesta situació fou l'humor polític popular. L'humor significa una sortida davant la por, la censura o la desinformació.

El que hem intentat fer és recollir diverses manifestacions d'aquest humor, sia a través d'entrevistes dutes a terme fa temps o del buidatge de revistes, publicacions clandestines i fulls volants. També volem constatar quins en van ser els temes preferents: la família reial, el dictador, la seva vida privada, la censura, etc., alhora que en fem una petita antologia.

Davant la impotència del ciutadà enfront d'un dictador militar, l'humor es pot considerar una vàlvula d'escapament enfront de la indignació i de la injustícia, i probablement bastant d'això hi va haver a Catalunya, on ja hi havia una llarga tradició d'humor polític.

PARAULES CLAU

Humor, dictadura, monarquia, censura, catalanisme, Primo de Rivera.

Political humour during Primo de Rivera's dictatorship

ABSTRACT

Dictatorships typically deprive people of their freedoms and Primo de Rivera's dictatorship was no exception, particularly in the Catalan sphere where

---

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

the priority was to persecute any signs of Catalan identity. One of the reactions to this situation was popular political humour. Humour represents an outlet in the face of fear, censorship and disinformation.

We have attempted to collect various examples of this humour, both through interviews carried out some time ago and through extracts from magazines, clandestine publications or flyers. We have also established the topics of choice: the royal family, the dictator, his private life, censorship, etc., at the same time as creating a brief anthology of them.

Given citizens' powerlessness against a military dictator, humour can be considered as an escape valve for feelings of indignation and injustice, and there was probably quite a lot of that in Catalonia, which had already enjoyed a long tradition of political humour.

KEYWORDS

Humour, dictatorship, monarchy, censorship, Catalan nationalism, Primo de Rivera.

L'HUMOR SOTA UNA DICTADURA

El període al qual ens referim és el d'un règim dictatorial, d'una dictadura militar repressiva. Feia anys, decennis, que els militars no ocupaven el poder. La seva no va ser una dictadura especialment cruenta, però sí repressiva, sobretot a Catalunya.

La dictadura de Primo de Rivera va apuntar cap al que podem considerar elements puntals de la consciència catalanista del país. D'entrada, com sabem, va liquidar la Mancomunitat i va desfer la seva obra feta, sobretot en el terreny cultural, que representava més que cap altre una llavor de futur. Fixem-nos que el Directori no va actuar –o no tant– contra l'alta cultura –que menyspreava i considerava minoritària–, sinó contra la cultura popular i contra allò que pogués donar-li prestigi (església, col·legi d'advocats) o vehicular una identitat (escola).

La llengua, com a element identificador i cohesionador i un dels que dificultava més la uniformització forçada des del centre, fou un objectiu preferent de la dictadura. Fou reprimida durament a les corporacions públiques, a l'es-

glésia, a l'escola, als carrers i els pobles de Catalunya, al teatre... També foren perseguides les entitats catalanes i catalanistes: ateneus, orfeons, pomells de joventut, tot l'associacionisme popular i cultural, i va imposar una censura radical i multes abundants, sobretot a les publicacions comarcals i locals.

I és que l'impacte de la dictadura pretenia ser eficaç; ràpid en els aspectes més visibles, i a mig termini anorreador total de la cultura catalana i de la catalanitat sociològica. Es va intentar trencar el teixit cultural, disgregar esforços i descreditar i desmobilitzar persones i institucions; en definitiva, desvertebrar un canemàs que havia començat a teixir la Mancomunitat, o que ja venia d'abans. Però no només fou anticatalana, sinó que va actuar allí on podia tenir més eficàcia una acció espanyolitzadora, de nacionalització espanyola, mitjançant una política substitutòria adreçada a les classes populars i mitjanes. Per això es va centrar en l'escola, l'administració pública municipal i provincial i els mitjans de comunicació com a corretges de transmissió d'una visió castellanocèntrica essencialista.

Si els resultats van ser efímers fou per la curta durada del règim i, en alguns aspectes, per falta de criteris definits o falta de rotunditat o radicalitat.

En aquesta situació, l'humor representava una sortida davant la por: l'enginy davant la força; el riure davant la persecució; la burla davant la censura.

L'humor polític acostuma a aparèixer en una situació de falta de llibertat, i generalment és intel·ligent i fi per tal de poder superar la censura. L'humor polític és higiènic perquè ajuda a treure la indignació i la ira que provoca la injustícia, perquè rebaixa la tensió social, perquè combina bé tristesa i alegria, i també perquè informa sobre aspectes prohibits. L'humor és com una mena de venjança del dèbil davant la prepotència dels poderosos.

Catalunya té una llarga tradició de premsa satírica (potser per la seva accidentada història). Des del segle XIX fins a avui sempre ha estat una vàlvula d'escapament davant d'una realitat grisa o trista. Només cal recordar noms com *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* de fa segle i mig, per continuar després amb els inicis del segle XX (*Papitu*, *El Be Negre*, *Cu-Cut!*), el franquisme (*Por Favor*) i la transició (*El Jueves*) i fins avui, en què ha derivat sobretot cap a altres formats com la ràdio i la televisió (*Malalts de tele* o *Polònia*).

Durant el Directori, un dels mitjans emprats pels catalans i per altres persones de la resta de l'Estat va ser utilitzar l'humor per criticar i desprestigiar les figures amb poder polític. En general aquests acudits, transmesos oralment, van assolir una difusió extraordinària i eren una mena de reacció vital i impulsiva

---

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

per tal de rescabalar-se de la repressió i la persecució a què es podien veure sotmesos. Alguns d'aquests acudits fins i tot els podem trobar impresos en publicacions periòdiques, burlant la censura o aprofitant-se de la incapacitat o falta de criteri d'aquesta. Tanmateix, eren més propis de fulls volants o de publicacions clandestines per raons ben comprensibles. N'ofereixo una petita mostra, recollida sovint del record espontani sorgit en converses amb les persones que hem entrevistat o del buidatge de revistes i altres publicacions.

Algú ha dit que «l'humor viatja molt malament» tant per l'espai com en el temps, volent significar que respon a uns moments molt concrets, a uns fets o uns personatges puntuals o a una societat específica, i que perd sentit en un altre lloc o en un altre moment; en part és veritat però en part crec que no, malgrat que és evident que cal conèixer-ne el context. Comprovem-ho.

CARICATURES DEL RÈGIM DICTATORIAL

L'adveniment de la dictadura, tot i que no va comportar cap resistència ni protesta destacada, no va enganyar ningú. *Paradox*, pseudònim de Màrius Aguilar, escriu a l'*Esquella de la Torratxa* el 21 de setembre de 1923, el primer número després del pronunciament militar:

I ara? Ara ens dedicarem al conreu intensiu de la bagatel·la. Parlarem dels homes llunyans, oblidant els que tenim a prop; mirarem cap Europa, i cap Amèrica, i cap a l'Àsia, i cap a l'Oceania, menys cap a l'Àfrica [...] Lo que era negre ho trobarem blanc; i en lloc de la prosa enardida els diaris, com la Publicitat, ens parlaran dels temporals, de la mar, del fútbol i de la boxa [...]. Esparta ha triomfat, i Esparta era la disciplina i la castedat, enfront de la llibertat i la sensualitat d'Atenes [...] La vida és fàcil –déiem. La vida és dura –direm ara. La vida és lliure –afirmàvem. La vida és geomètrica –sospirarem ara. Tot s'ha capgirat. El que dominava, és dominat; el que cridava ve a ésser condemnat al silenci.

A Madrid es va fer popular una quarteta (atribuïda a Luis de Tapia) que deia:

La gente de España es boba,
porque no recapacita
que está más sucia la escoba
que la basura que quita

fent referència al paper de regenerador que Primo s'atribuïa, mentre que a Barcelona el primer número de la publicació clandestina *Cadena* (abril de 1924) portava aquesta notícia: «Els barcelonins, abans de pensar-hi l'Ajuntament, han donat el nom del Directori a una plaça de la ciutat. Des d'ara, de la plaça de les Olles es dirà plaça del Directori. Sembla que els veïns del carrer dels Ases han protestat per creure que el seu carrer tindria més dret encara a portar aquesta denominació».

El 30 de setembre de 1924 *El Francolí*, publicat a l'Espluga de Francolí, deïa: «Llegim a “La Conca de Barberà” del 25 d'abril de 1914: “Degut a reiterades ordres rebudes de la superioritat, en una de les passades reunions municipals, s'acordà la construcció d'un escorxador per porcs”. Es veu que en aquell temps ja n'hi havia».

Amb la creació del monopoli dels petrolis CAMPSA va córrer la veu que això volia dir: «Com acumulen milions Primo, Sanjurjo i Anido», o bé «Cómo amontonan millones Primo, Sanjurjo y Anido».

Primo de Rivera es va sentir sempre un periodista frustrat, segons la seva mateixa confessió. Per compensar-ho va redactar nombroses «notes oficioses» d'inserció obligatòria, no sempre gaire correctes o fins i tot impublicables. Aquesta allau de gasetilles havia estat tan pesada i havia anguniejat tant que, jugant amb el nombre 13, el *Diari de Tarragona*, en acabar la dictadura, va publicar la nota següent amb el títol «El 13 i la Dictadura»: «El cognom Primo de Rivera té 13 lletres; Martínez Anido, també; el 13 de setembre, cop d'estat sota el regnat d'Alfons XIII, ha durat 76 mesos, que sumen 13; 2.326 dies que sumen 13; dimítí el 1930, que suma 13; prèvia censura suma 13»; i el *Diari de Tarragona* afegeix: «Les 342.310 notes oficioses donades a la premsa des del 13 de setembre de 1923 sumen també 13, 13 tones, s'entén...».

FAMÍLIA REIAL

La família reial va ser objecte igualment de dures sàtires, algunes irades i agressives, altres impublicables. El rei Alfons XIII era conegut per *Botetes* per la seva afició a vestir botes militars, o també *Cametes*, per la seva alçada. Es coneixia també per *El rei d'oros*, per tot el que havia robat, i es deïa que havia deixat arreu d'Espanya prou fills per poder repoblar el Marroc després de la guerra.

Dos exemples més referits a ell:

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

Rei Anfós que ets a Madrid
infamat sigui el teu nom;
ton reialme maleït
sigui el menyspreu de tothom.
Mai la teva voluntat
sigui feta de bon grat
en cap lloc del teu Estat.
[...]
Viu envoltat de perills
tu, ta muller i els teus fills
i no et sigui perdonat
ni cap crim ni cap pecat.

[...]
Els teus aturmentadors
siguin mil acreedors,
que et donguin turment etern
a la terra i a l'infern,
on el teu avi Felip
t'hi rebrà amb gran esgarip,
quan et moris de repent.

Així sigui. Amèn, amèn.
Així sigui. Amèn, amèn.

En ocasió d'un viatge dels reis a Catalunya els van oferir un banquet generós a l'Hotel Ritz, el qual sembla que va acabar amb una disbauxa força generalitzada. L'escàndol va córrer de boca en boca, i aviat es va fer popular aquest epigrama:

Sortí del Ritz la Regina
sense capell ni corona,
sols portava mantellina...
i que n'estava, de mona!

EL GENERAL PRIMO DE RIVERA

Sens dubte fou el personatge que va inspirar més acudits satírics. La majoria fan referència a la seva admiració envers les dones espanyoles —ell mateix ho considerava una referència obligada en tots els seus discursos— i a la seva reconeguda afecció a la beguda.

Josep M. de Sagarra aporta a *Vida privada* una descripció de Primo de Rivera en el moment d'entrar a una festa barcelonina de l'alta societat força precisa:

A les dotze ben repicades es produí un gran avalot i una mena d'aaaah!... Cinc o sis persones estiradíssimes acabaven d'entrar a la sala. Entre elles hi havia un home alt, d'escàs cabell blanc, colorat, fatigat, vulgar, barreja entre inspector de policia i jugador de set-i-mig, i amb alguna cosa d'eclesiàstic i de domador de

tigres. Aquest home era el general Primo de Rivera [...] Primo estava cansat de tot el dia. Duia a les galtes el maquillatge natural del vi.¹

Els acròstics amb la llegenda «Primo es borracho» van ser abundants i es van popularitzar molt. N'hem escollit un com a exemple, precisament per haver estat publicat al diari *La Nación*, òrgan d'Unión Patriótica. El poema anava signat per Valdecilla, però Federico Bravo Morata afirma que és obra de José Antonio Balbontín.² Deia així:

Paladín de la patria redimida,
 Recio soldado que pelea y canta,
 Ira de Dios, que cuando azota, es santa,
 Místico rayo que al matar es vida.
 Otra es España a tu virtud rendida;
 Ella es feliz bajo tu noble planta,
 Sólo el hampón, que en odio se amamanta,
 Blasfema ante tu frente esclarecida.
 Otro es el mundo ante la España nueva,
 Rencores viejos de la edad medieva
 Rompió tu lanza, que a los viles trunca.
 Ahora está en paz tu grey bajo el amado
 Chorro de luz de tu inmortal cayado.
 ¡Oh, pastor santo! ¡No nos dejes nunca!

A Barcelona també es va fer popular l'anomenat Pastís Directori, presentat com un pastís cobert amb un borratxo envoltat de nou neules.

El setmanari *El Francolí*, durant el mes de març de 1924, va portar reiteradament a la portada el text següent: «Els millors protectors de la vinicultura són els borratxos. No ens queixem, doncs, que estem molt ben protegits».

L'Esquella de la Torrâtixa del 29 d'agost, també de 1924, publicava aquest esquellot: «Es parla de si a Espanya s'implantarà o no la llei seca. Mentre hi hagi al poder el Directori Militar, que tant vetlla pels interessos morals i materials de l'Estat, creiem que això no serà un fet».

1. Josep M. de SAGARRA, *Vida privada*, Barcelona, Proa, 2007, p. 184.

2. Federico BRAVO MORATA, *La Dictadura, II 1927-1930*, Madrid, Fenicia, 1973, p. 125.

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

El Borinot,³ a la secció «Els Tipus de la setmana», va escollir «El borratxo» i en recollia sinònims:

Uns diuen: Quina sopa!
Els altres: Quina turca!
L'altre: Quina mantellina!
Els intel·lectuals: Quina bacanal!
Els trinxeraires: Quina pítima!

El 1926 Primo de Rivera es nomenat –sembla ser que a suggeriment d'ell mateix– doctor *honoris causa* per la Universitat de Salamanca –de la qual Unamuno, que ell mateix havia desterrat a Fuerteventura, havia estat rector–, i ràpidament va córrer aquest sonet:

No me mueve, Miguel, para admirarte,
La forma en que el poder has conseguido,
Ni admiro esa parodia de partido,
En el que ahora tratas de ampararte.

Tampoco admiro tu destreza o arte,
Amordazando a un pueblo adormecido,
Ni admiro la asamblea que has urdido,
Para que tenga siempre que aguantarte.

Admírote, Miguel, de una manera
Tan ferviente, tan mística y sincera,
Que no podrá tener tregua ni pausa

Por la insigne osadía y la frescura
De aceptar el birrete «honoris causa»,
Sin causa, sin honor y sin cultura.⁴

3. *El Borinot* (13 de desembre de 1923).

4. JAVIER ROCA i SANTIAGO FERRER, *Humor político en la España contemporánea*, Madrid, Cambio 16, 1977, p. 136.

Enmig de les passejades triomfals que l'acompanyaven quan anava als llocs, a Catalunya s'acostumava a sentir cridar «Orbaneja, Orbaneja», el seu segon cognom, i es justificava dient que era l'única manera de ficar-se amb la seva mare.

COL·LABORADORS DEL DIRECTORI

Els homes propers a la dictadura van ser sovint coneguts popularment amb renoms de tota mena. Des del rei fins al comte del Montseny –conegut com el comte del «poc seny»–, la gamma era variada. El general Losada, governador civil i militar de Barcelona, furibund anticatalà, va inspirar textos d'aquest estil:

–Què és allò que el burro té més dur i de més durada?
–L'ossada.

A certes excavacions de Montjuïc s'ha trobat l'esquelet d'una bèstia, que té el cap de toro i l'ossada de burro.

Són acudits extrets del llibre de Joan Crexell *Poesia patriòtica catalana sota la Dictadura de Primo de Rivera*,⁵ on trobem també aquests versos sobre Alfons Sala, designat president de la Mancomunitat per Primo de Rivera:

Com que estava demostrat
que la Mancomunitat
era ja insuficient
per contenir tanta gent,
en Primo que tot ho cala
i aïma «al pueblo catalán»
va dir: portem-hi el gran Sala
per tenir una sala gran.

La presència i l'ocupació de càrrecs per part de militars i Guardia Civil era tan abundant i visible que va provocar innombrables anècdotes i incidents.

5. Joan CREXELL, *Poesia patriòtica catalana sota la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, edició de l'autor, 1977.

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

La revista *Ressorgiment*, en el número corresponent a desembre de 1923, va publicar la següent notícia explicativa sobre el processament del diputat per Vilanova, Massó i Llorens, per *desacato* a l'autoritat: «El senyor Massó sortia de l'estació de Vilanova i distretament donà el bitllet a un guàrdia civil de la porta en lloc de fer-ho a l'empleat especial. En adonar-se de l'error comès, hom diu que digué al darrer: Perdoneu, com que ara aquests s'encarreguen de tot, em pensava que també recollien els bitllets a les estacions».

A l'*Almanac de l'Esquella de la Torratxa* de 1925, l'últim fins al 1931, hi trobem un acudit en el qual es veu un home escoltant la ràdio amb auriculars i un altre davant seu que li pregunta:

–Què sents ara?

–Lladre! Lladre!

–Deu ésser una reunió de l'Ajuntament,

que recull ben clarament el descrèdit i el desori dels ajuntaments i de les administracions públiques plenes de corrupció.

UNIÓN PATRIÓTICA

UP era el partit únic creat per Primo. Eren els «pupins», tal com els va popularitzar Josep Carner, eren «Uns Pocs» o «Uns Peleles», i el partit era l'«Última Paraula» o l'«Última Pena», segons algunes versions populars.

Imitant l'obra *Amores i amoríos* dels germans Quintero, es podia sentir:

Era un país sonriente;
era una continua juerga
nacional.
Era a su costa criada
una UP privilegiada,
original.
Era un buen cocinero
que guisaba con esmero
un gran pastel.
Y era la UP un tesoro

de más quilates que el oro
para él.
Un día impensadamente,
un caballero pasó,
y a la UP dulcemente
de la cocina expulsó.
Y así un día y otro día
el pastelero gemía
plañidero de su mal:
¡Adiós pastel y UP amada!
Ya no hay juerga nacional.

Salvador Torrell Eulàlia, corresponsal a Reus d'un diari barceloní, va rebre com a periodista una invitació per assistir a la inauguració d'un nou establiment a Salou. La nota, escrita en castellà, va ser retornada pel corresponsal dient que no entenia el que s'hi deia i que la hi fessin traduir. El ministre de la Governació va ordenar al governador de Tarragona que desterrés Salvador Torrell un mes a un poble de Terol «para que pudiese dedicar este tiempo a aprender el idioma oficial». ⁶

El fet sembla ser que havia estat denunciat a l'autoritat militar per Luís Gil Escolà, director de la sucursal del Banc d'Espanya a Reus, i mentre Salvador Torrell estava desterrat a Alcanys va aparèixer a primera pàgina de *La Vanguardia*, el 9 d'agost de 1929, una esquela de gran mida en la qual es llegia que havia mort Luís Gil Escolà, i les inicials dels familiars del fals difunt confegien l'expressió: «Mori el Directori y demás familia», seguit de la raó social «Marcó, Laporta y Subietas, SL», que eren els noms dels dirigents de la UP a Reus. Com a domicili del difunt constava el del periodista desterrat, i l'acomiadament del dol s'anunciava que es faria a la «calle de Alcañiz», població on estava confinat Salvador Torrell.

A Reus, el mateix Salvador Torrell tenia una llibreria anomenada Llibreria Nacional i Estrangera, només amb llibres en català i espanyol separats.

6. *La Publicitat* (27 de juliol de 1929).

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

T. E. Castilla-La Mancha

DOCUMENTO HISTÓRICO

Contrato de maestras - 1923

Este es un acuerdo entre la señorita ..... maestra, y el Consejo de Educación de la Escuela ..... por la cual la señorita ..... acuerda impartir clases durante un periodo de ocho meses a partir del ..... de septiembre de 1923. El consejo de Educación acuerda pagar a la señorita ..... la cantidad de (*75) mensuales.

La señorita ..... acuerda:

- 1.- No casarse. Este contrato queda automáticamente anulado y sin efecto si la maestra se casa.
- 2.- No andar en compañía de hombres.
- 3.- Estar en su casa entre las 8:00 de la tarde y las 6:00 de la mañana, a menos que sea atender en función escolar.
- 4.- No pasearse por heladerías del centro de la ciudad.
- 5.- No abandonar la ciudad bajo ningún concepto sin permiso del presidente del Consejo de Delegados.
- 6.- No fumar cigarrillos. Este contrato quedará automáticamente anulado y sin efecto si se encontrara a la maestra fumando.
- 7.- No beber cerveza, vino ni whisky. Este contrato quedará automáticamente anulado y sin efecto si se encuentra la maestra bebiendo cerveza, vino o whisky
- 8.- No viajar en coche o automóvil con ningún hombre excepto su hermano o su padre.
- 9.- No vestir ropas de colores brillantes.
- 10.- No teñirse el pelo.
- 11.- Usar al menos dos enaguas.
- 12.- No usar vestidos que queden a más de cinco centímetros por encima de los tobillos.
- 13.- Mantener limpia el aula.
  - a) barrer el suelo al menos una vez al día.
  - b) fregar el suelo del aula al menos una vez por semana con agua caliente.
  - c) Limpiar la pizarra el menos una vez al día.
  - d) encender el fuego a las 7:00, de modo que la habitación esté caliente a las 8:00, cuando lleguen los niños.
- 14.- No usar polvos faciales, no maquillarse ni pintarse los labios

Escuela Pública de niñas, Casasimarro (Cuenca)

CENSURA

En referència a ella, Josep Carner ens parla de «les patriòtiques limitacions imposades a la llibertat de premsa».⁷

La freqüència d'aquestes suspensions portaria a l'esmentat periodista-poeta a escriure, amb la seva habitual sornegueria: «Possiblement, és més fàcil de fer callar un diari que no pas una dona, quan, tanmateix, l'un i l'altre tenen una cosa a dir. Una ratlla transversal en clou els llavis [...]. I això que, en expressar-nos, ja anàvem, com aquell qui diu, de puntetes, mirant de no ofendre ni masegar». Però, davant dels silencis imposats, conclourà: «Quan us penseu que una vila calla, potser és que flastoma d'incògnit».⁸

Van ser multades o van desaparèixer moltes publicacions, algunes de manera temporal, d'altres definitiva. Elsensors, sovint militars retirats o persones amb poca cultura, actuaven impunement. Amb la seva ironia habitual, Josep Carner els va retratar així:

Un que porta pera
i que fuma puro
amb ira sincera
censura sent suro.⁹

Era difícil per a un periodista escriure algun article en el qual la censura no hi trobés alguna referència sospitosa o que no tractés algun tema intocable; així, la premsa va anar esdevenint cada vegada més aigualida i menys neguitejadora.

Tan evident era que *L'Esquella de la Torratxa* va publicar un número en el qual, en lloc de l'habitual: «Aquest número ha passat la censura militar», va posar: «La censura militar ha passat per aquest número». I sortia gairebé tot en blanc.

Recordem que aleshores la censura era visible perquè els textos apareixien empastellats o els trossos censurats en blanc.

7. Josep CARNER, *Les bonhomies i altres proses*, Barcelona, Edicions 62 i la Caixa (Les Millors Obres de la Literatura Catalana), 1981, p. 231.

8. Josep CARNER, *Les bonhomies i altres proses*, p. 238 i 273.

9. Josep CARNER, *Les bonhomies i altres proses*, p. 280.

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

L'Esquella de la Torratxa va fer referència en més d'una ocasió a l'intervencionisme del censor, però sempre, és clar, de manera suau i amable. Heus aquí alguns textos que apareixen com a peus en alguns acudits:

I ara a llegir la premsa que és la lectura més inofensiva. Mai porta res de dolent... ni de bo!¹⁰

–Vol el diari, que no porta res?¹¹

–Però, encara compra el diari, vostè?

–Sí senyor; sempre hi ha quelcom per a embolicar a casa.¹²

Es diu... Bé, vaja. No ho volem dir el que es diu. Hi ha coses que encara que es diguin, no es poden dir.¹³

–A Barcelona no passa res...

–No passa res?

–Ens referim a la censura; volem dir que la censura no deixa passar res.

L'Esquella de la Torratxa del 30 de maig de 1924 està dedicada tota ella a la Xina i porta acudits sobre xinesos, cosa que justifica dient que, «com que d'aquí no es pot parlar...». Més endavant¹⁴ dirà: «val més llegir premsa en xinès perquè ens n'enterem més que no pas llegint la d'aquí».

Els règims autoritaris comporten sovint aquest fet contradictori: imposant la censura i el silenci estimulen l'expansió de canals de difusió nous i amb un nou abast. Dit poèticament, en paraules d'un periodista ja citat i que va saber comentar i ironitzar com ningú aquesta situació: «Una paraula dins el silenci no mor mai més. Qui la condemna a no ésser pus dita, a desgrat seu la preserva i en filtra la significança. Car el silenci esdevé carícia del desig».¹⁵

10. *L'Esquella de la Torratxa* (30 d'octubre de 1924).

11. *L'Esquella de la Torratxa* (23 d'abril de 1926).

12. *L'Esquella de la Torratxa* (30 de gener de 1925).

13. *L'Esquella de la Torratxa* (3 de maig de 1929).

14. 22 de juny de 1928.

15. Josep CARNER, *Les bonhomies i altres proses*, p. 274.

VIDA PRIVADA

En el ja esmentat *Almanac de L'Esquella de la Torratxa* de 1925, últim fins el 1931, veiem un acudit de Salvatella amb dues persones dialogant:

–I tu de què vius ara?

–De lo mateix que tots els espanyols: de miracle!

La Caoba va ser una amiga íntima i pública de Primo de Rivera. En una ocasió va ser empresonada per un afer de drogues i el general-president del Directori va intervenir per tal que fos deixada en llibertat, amb la qual cosa es va originar un gran escàndol. Una botiga de mobles que anunciava un «Magnífic dormitori caoba, estil Directori» va ser tancat per uns quants dies, i no trigaren gaire a aparèixer rimes i versos al·lusius al fet:

I
 En Primo que si no és noble
 és un artista exquisit,
 fent l'elogi avui del moble
 entre altres coses ha dit:
 Per un despatx, la noguera,
 per un saló, l'olivera,
 però, senyors, per al llit,
 i per dintre d'una alcoba
 no hi ha res com La Caoba.

II
 La palma simbolitza la puresa,
 l'acant i el llorer diuen la glòria;
 el roure la serena fortalesa,
 l'alzina l'heroisme i la victòria,
 el xiprer l'esperança i la tristesa,
 i de la integritat i neta història
 de Primo de Rivera governant
 és La Caoba emblema rutilant.

CATALANISME I ANTICATALANISME

Evidentment, per l'11 de setembre va ser prohibida tota senyal de festa o de celebració. *L'Esquella de la Torratxa* de l'any 1925, després de l'11 de setembre escrivia: «El passat dia onze va ploure en senyal de dol».¹⁶

També va ser perseguida la festa de Primer de Maig, i la mateixa publicació deia el 1927: «Per fi el primer de maig és festa», ja que queia en diumenge.¹⁷

16. *L'Esquella de la Torratxa* (18 de setembre de 1925).

17. *L'Esquella de la Torratxa* (6 de maig de 1927).

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

Durant aquells anys van circular moltes versions d'*Els Segadors* amb lletres plenes d'ironia o sarcasme; probablement, la que va aconseguir més popularitat és aquella en la qual la primera i última estrofa diuen així:

Catalunya, comtat gran
sempre seràs rica i plena
encara que un general
t'hagi declarat la guerra.
Doneu-li aufals,
doneu-li aufals,
al Primo de Rivera;
doneu-li aufals.

Però els catalans astuts
bo i callant van fent la seva
per quan vingui un altre juny
engegar-lo a fer punyetes.
Doneu-li aufals,
doneu-li aufals,
al Primo de Rivera;
doneu-li aufals.¹⁸

També s'explica que, com a reacció a la prohibició de la bandera catalana, moltes senyores anaven a l'església, al Liceu i altres llocs públics amb un guant groc i l'altre vermell; així, en plegar les mans i creuar els dits, es formaven les quatre barres.

Davant la conferència sobre minories nacionals que es va celebrar a Madrid, l'*ABC* es va afanyar a dir que a Ibèria no n'hi havia, i *L'Esquella de la Torratxa* hi va respondre afirmant: «És clar que no som minoria, nosaltres ja som majors d'edat».

L'any 1925 es van popularitzar uns ninotets amb un petit cartell on es podia llegir *Kiss me*. Algú va fer saber a la policia que per als catalanistes això volia dir: «K (Catalunya), I (independent), S (sempre), S (serà); M (mori) E (Espanya)».

Tomàs Roig explica en el seu llibre *Del meu viatge per la vida*¹⁹ que, quan la Guàrdia Civil va fer un escorcoll a casa de l'escriptor Miquel Roger i Crosa, va trobar un exemplar de la novel·la *Tirant lo blanc* i, després de comentar: *Conque tirando al blanco, ¿eh?*, va decomissar el llibre i va exigir responsabilitats al seu posseïdor. També es va comentar que el delegat governatiu d'Igualada, davant d'un text de Torres i Bages publicat en la premsa local, es va enfurismar molt per considerar-lo separatista i va ordenar que s'obris expedient a Torres i Bages i que fos empresonat (Torres i Bages havia mort el 1916).

18. Joan CREXELL, *Poesia patriòtica...*

19. Tomàs ROIG, *Del meu viatge per la vida. Memòries 1902-1931*, Barcelona, Pòrtic, 1975, p. 203.

Finalment, el 16 de maig de 1924, alguns diaris van publicar aquest desmentiment: «Sortosament no ha resultat pas certa la notícia de la detenció a Olot del conegut i il·lustre paisatgista Francesc Vayreda. Ja ens estranyava, ja. Perquè fins ara el pintar paisatges no tenia figura de delictes. Encara que fossin pintats en català!».

VIDA QUOTIDIANA

Portat pel seu zel de descatalanització, el governador de Girona, el general Carsi, va ordenar a la companyia del ferrocarril Girona - Sant Feliu que posés els noms de les estacions en castellà. En concret, els noms que citava que havien de traduir-se eren: la Creueta, Llambilles, Quart, Cassà de la Selva, Llagostera, Font Picant, Santa Cristina d'Aro, Castell d'Aro i Sant Feliu de Guíxols.²⁰

La decisió de traduir el nom la van seguir altres pobles, de vegades potser pel zel d'un nou alcalde delerós de fer canvis o de guanyar-se la consideració de les autoritats superiors, i cal emmarcar-la en aquell període dur de persecució del català que comprèn el primer semestre de 1924.

Com a resposta a aquestes iniciatives no va faltar el sentit de l'humor, sempre possible per la tolerància arbitrària de la dictadura, pel seu procedir sovint no gaire conseqüent i per l'absència de por entre la població. Així, per exemple, podem llegir a *El Borinot* una contestació a aquesta campanya oferint setmanalment una secció titulada «Canvi de noms en les estacions» on es dóna la traducció de diverses poblacions catalanes «pel que pugui convenir». En copiem alguns de les dues primeres setmanes:

Río de Lodos (Riudellots)
 Monte Melón (Montmeló)
 Mal que le pese (Malgrat)
 Hermoso lugar (Belloch)
 Caldas de Mala Vieja (Caldes de Malavella)
 Crucecita (Creueta)
 Hucha (Guardiola)

20. *La Publicitat* (26 i 29 de juliol de 1924).

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

Higueras (Figueres)
El Carrascal (La Garriga)
Puerto Buey (Port-Bou)
Madroño (Arbós)
Mesón Rico (Hostalric)
Humedecito (Mollet)
Cuernecillos (Banyoles)
Pequeños Mesones (Hostalets)
Escarba Lobos (Gratallops)
Buenos días (Bonmatí)
Silos (Sitges)
La Almendra (L'Ametlla)
Mi gato (Montgat)
Demasiado limpio de cabritos (Massanet de Cabrenys)
Alquería nueva (Masnou)²¹

També en la traducció a l'espanyol dels carrers s'observa malícia o mala fe: A Barcelona el carrer de Mont-ral (municipi de l'Alt Camp) es va convertir en *Calle de Montreal* (Canadà), la de Pere Gil (teòleg català) es va convertir en *Calle del Perejil* i la plaça de Sant Vicenç de Sarrià en *Plaza de San Vicente Español*.

Hi havia a Tarragona una forta rivalitat entre el director del *Diario de Tarragona*, Lluís de Salvador i Andrès, i un comissari de policia anomenat Martín Báguena. Per les festes de Setmana Santa l'esmentat comissari va enviar a la publicació local un acròstic titulat «Redención», signat per J. Villegas, prevere. La poesia era d'un contingut religiós irreprotxable, però mirades verticalment les inicials dels versos s'hi llegia «Visca Catalunya lliure». Ningú se'n va adonar, però quan el diari va sortir al carrer l'edició va ser segrestada pel mateix Báguena i un grup de policies. El diari va ser suspès i el director empresonat; tanmateix, la causa seria sobreseguda més tard. El text de la poesia era el següent:

21. *El Borinot*, núm. 36 (31 de juliol de 1924). Aquesta secció va tenir continuïtat al llarg d'unes quantes setmanes.

Viendo a Jesús en el huerto
 Izcarote lo besó.
 Sayones por la consigna
 Cogieron al Redentor.
 Atáronle desalmados
 Como si fuera un ladrón.
 A Caifás lo presentaron
 Turbas ebrias de furor.
 Al humilde Nazareno
 Le acusan de sedición.

Un solo juez reconoce
 No hallarle causa al Señor
 Y, no obstante, a vil suplicio
 Al Dios hombre condenó.
 Lavóse el mal juez las manos,
 La turba ruge feroz.
 Izcarote, horrorizado,
 Un fin trágico escogió.
 Redime Jesús al mundo
 En la Cruz de expiación.²²

El febrer de 1926, l'aviador Ramon Franco travessà l'Atlàntic i es va produir a Reus un cas semblant a l'anterior. El *Diario de Reus* va publicar un acròstic amb la mateixa expressió. Havia arribat signat pel delegat governatiu del districte i president del PUP, el capità Velasco. Els versos havien passat per censura i l'alcalde els volia reeditar per repartir-los als nois i les noies de les escoles, però algú va avisar de la possible lectura en vertical. Aquest era el text:

A Franco (F. Velasco)

Vuelo audaz, glorioso portento,
 Ícaro y Pegaso confundidos.
 Salve a vosotros que supisteis unidos
 Coronar, dichosos, el sublime intento.
 A vos, Franco, la Patria os aclama,
 Con Ruiz, el hidalgo artillero,
 Al experto Rada, vuestro compañero,
 Tocados por el dedo de la fama
 América delirante que os abraza,
 Loores os da por la viril hazaña.

Un grito universal: esa es España.
 No morirá la indomable raza.
 Ya se mustiaba el laurel fecundo
 Aquel de Balboa y de Cortés,
 La gesta del nauta genovés
 Lustros hacía no asombraba al mundo.
 Ilustre Franco, hidalgo español,
 Un vuelo del Plus Ultra ha demostrado
 Recio adagio un poco olvidado:
 En la ruta de España no se pone el sol.²³

La destitució del professor belga George Dwelshauvers va comportar un escàndol i un descrèdit notable per a la nova Mancomunitat. L'abril de 1924 el baró de Viver va publicar una nota en la qual manifestava una ignorància i

22. Josep P. VIRGILI, *Tarragona i la seva premsa*, Tarragona, Hemeroteca de Tarragona, 1980, vol. I, p. 22.

23. *Diario de Reus* (11 de febrer de 1926).

JOSEP MARIA ROIG ROSICH

una desconsideració barroera envers el Laboratori de Psicologia Experimental que dirigia l'esmentat professor. Dwelshauvers va replicar i un nombrós grup de professors de diverses escoles de la Mancomunitat s'hi van solidaritzar. Al final tots van ser destituïts i, com a conseqüència, molts centres tancats.²⁴

A l'entorn d'aquests fets, en el setmanari humorístic *El Borinot* va aparèixer un llarg poema anònim, en italià, fent referència als principals professors destituïts (Campalans, Fabra, Riba, Galí, Pau Vila, etc.) sota el títol de «Il triomfo di Segalotti», al·ludint a Lluís Segalà, director de l'Escola de Bibliotecàries, que no s'havia solidaritzat amb la resta de professors. Ben segur que el fet de ser en italià va despistar la censura i per això es va poder publicar. La primera estrofa començava així:

Eja, eja, alalà, Segalotti vivirà.
Mortui tutti, il Campalano,
il Fabrizio, il Ribano,
il Galino, il Vilano,
Segalotti non morrà.
Segalotti triomfatore:
Eja, eja, alalà.

Altres estrofes eren:

Come Marte Sabbatino
la Pastora e il Bambino
è salvato il tuo destino
per tutta la eternità;
dei perversi triomfatore:
eja, eja, alalà.

Amico sei d'Argentona,
ma vince Egara, e anche è buona
si la sua borsa suona,
dici tu, ed è verità,
prudente triomfatore:
eja, eja, alalà.

Non e tua scuola distrutta
ne persona e destituta
che tu sai pranzar la fruta
contra tutta adversità.
Segalotti triomfatore:
eja, eja, alalà.

Salva la nostra coltura
le scienze, l'architettura,
le arti, l'agricoltura,
salva tutto, presto già.
Segalotti triomfatore:
eja, eja, alalà.²⁵

24. Josep M. ROIG, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 123 i s.

25. *El Borinot*, núm. 37 (7 d'agost de 1924), p. 13. Albert MANENT atribueix el poema a Lluís Bertran i Pijoan a *Carles Riba*, Barcelona, Alcides (Biografies Populars), 1963, p.42.

Parlant de pedagogia: mentre a Catalunya s'estudiava la psicologia lligada a l'ensenyament i es procurava aplicar el mètode Montessori i modernitzar tot l'ensenyament, a la resta d'Espanya es feien contractes a les mestres com el que hem reproduït a la pàgina 30.

Finalment, com a prova de la sensibilitat especial que tenien els delegats governatius envers el català –i del seu nivell cultural–, esmentem que el de Tarragona va assistir a la inauguració del curs del Seminari i el va denunciar per haver-se fet tot en català. Fetes les oportunes indagacions, va resultar que s'havia fet en llatí.

Acabem amb una referència universal, o quasi, en l'espai i el temps o, si més no, d'absoluta actualitat, i ja era popular l'any 1926. En el dibuix es veu un capellà que manifesta la seva voluntat de ser enterrat a Madrid, i quan li pregunten per què, contesta: «Per morir com ho va fer Jesucrist, envoltat de lladres».

Tornant al principi, no oblidem tanmateix que hem parlat d'una dictadura anticatalana, que als coetanis ben segur que no els convidava gaire a riure. Per acabar, doncs, i com a mostra gràfica, és bo recordar l'enderrocament el 1928 de les quatre columnes de Puig i Cadafalch que havien de presidir l'entrada de l'Exposició Universal de 1929, i que es van considerar inadmissibles perquè simbolitzaven Catalunya als ulls dels visitants, catalans, espanyols i estrangers; columnes avui recuperades i erigides molt a prop del seu emplaçament original.